

De brandspuitpenningen van Harlingen

Dit artikel is een voorpublicatie uit het boek *Brandspuitpenningen in de Lage Landen*. Het is tevens een oproep aan personen die meer informatie hebben over (hun) brandspuitpenningen om deze met de auteurs te delen zodat er een zo compleet mogelijke catalogus van brandspuitpenningen ontstaat.

Aantal spuiten

Wie vanaf de Zuidelijke Waddendijk Harlingen binnengaat over de Rozengracht passeert daar brandspuithuisje No 1. Het is nu een rijksmonument. De originele sleutel ervan is te vinden in Gemeentemuseum Het Hannemahuis (GHH) met als sleutelhanger een gegraveerde Harlinger brandspuitpenning. De geschiedenis van de Harlinger brandspuit gaat terug tot het begin van de achttiende eeuw. Op 3 oktober 1729 besloten de Harlinger magistraten op rekest van de gezamenlijke brandmeesters dat nog twee brandspuiten zouden worden aangeschaft, 'evengelijk als de spuit bij het Collegie ter Admiraliteyt alhier ter stee'de'. Dit werden dus de spuiten 2 en 3. Ruim een half jaar later was de bestelling klaar. Harlingen betaalde op 14 mei 1730 voor twee brandspuiten aan S. van der Heyden f 1266 blijkens een notitie in het rekeningenboek van de stad. Of deze drie de eerste spuiten waren is niet bekend.

Het archief van de brandmeesters over de latere jaren is een rijke bron van informatie voor zowel de branden, de brandspuiten, de royale hoeveelheden bier en wijn als de penningen.¹ De spuiten zijn in de Amsterdamse brandspuitfabriek van Pieter Almenum en zijn zoons Wijbrand en Arend geproduceerd, want er zijn tussen maart 1734 en juni 1795 zeker vijftien facturen gevonden voor onderhoud. Geregeld worden spuiten 'opgezonden' naar Amsterdam waarbij een tijdelijke spuit mee terug komt. Overigens zijn er ook tientallen facturen voor werk door lokale ambachtslieden. Het aantal spuiten neemt geleidelijk toe. In 1734 is sprake van drie spuiten. In

Harlingen, Rozengracht, brandspuithuisje Nr 1 uit 1767 (foto: Wikipedia, Gouwenaar)

1752 en 1760 waren er vier brandmeesters. Maar in 1759 zijn er zeker al vijf brandspuiten, gezien de nummers op de brandspuitpenningen. Op 30 mei 1776 is weer sprake van de Admiraliteitsspuit: 'Aan den bootsman Siets Scholtes, brandmeester bij de Admiraliteitsspuit op zijn verzoek toegestaan zitting bij het College Brandm.'. Het lijkt waarschijnlijk dat dit spuit 5 (of misschien spuit 1) betreft. Op 27 februari 1771 worden er brandladders in de stad geplaatst: 'Brandladders en haken geordonneerd te plaatsen: No 1 Stadsstimmerhuis; No 2 Vischmarkt; No 3 Wagenmakerij Lieuwe Douwes; No 4 Grote Kerk; No 5 Stads Armhuis,

De sleutel van brandspuithuisje No 1 met penning van spuit 1, spuitgast 16 (collectie: GHH, inv. 00221)

Levering van twee brandspuiten door S. van der Heyden voor f 1266. 14 mei 1730 (collectie: Stadsarchief Harlingen, inv. 408)²

Ree: aan V. van der Heyden
 N° 45 een duysent twee hondert ses ontfel
 teg guld. 46 1/2 wegens twee geleverde
 nieuwe Brand spuiten met de van
 toe noorge ontf. traalen 14 May 1730 1266

genoemd de Oude Baan'. Arend Almenum ontvangt op 23 februari 1778 f 428-6-0 voor het leveren van een nieuwe brandspuit in 1777. Die was al in november 1775 besteld ter vervanging van spuit 2. In 1781 zijn er voor zes spuiten penningen geproduceerd. In 1827 waren er weer vijf spuiten.

Workum, diverse brandspuitpenningen (collectie: Museum Warkums Erfskip)

De penningen

In 1749 waren er kennelijk nog geen penningen in gebruik, want op 11 december staat in de notulen van de brandmeesters: 'Tot betere regeling der manschappen [krijgt] ieder een tinnen lootje met nummer. Ieder nummer is tot een bepaalde plaats en bezigheid aangewezen'. En in het brandmeestersreglement artikel 10 staat over het gebruik: 'Dat de brandmeesters haare loties van het Volk, geschikt tot de spuiten, verplicht sullen sijn, bij het

probeeran van derselven, soewel als bij toeval van brant, telken reise intevorderen en deselve niet eerder weeder te geven, als op de kamer van de Brandmeesters, om alsdan gesamenlijk te kunnen sien, wie in sijn post mankeert, onder een poene van vijf en een halve stuiver te verbeuren'. De eigenaren van de ontbrekende lootjes moesten dus een schelling (zesthalf) boete betalen.

Aan Hendrik Brouwer neegenen dertig Car: guld: en twalef Strs. tersaake het Maeken, en graveren van 72 koperpenningen, voor de arbeiders tot de brandspuijten. Ord^{ie} D: 31 Dito Dec'r 1759 f 39-12-'' (collectie: GAH, inv. 108)

Aan Hendrik Brouwer neegenen
 dertig Car: guld: en twalef Strs.
 tersaake het Maeken, en
 graveren van 72 koperpenningen
 voor de arbeiders tot de brandspuijten
 Ord^{ie} D: 31 Dito — Digt 39 — 12 — ''

Aan de Wed: Overzee vijftig Car guld: en tien str: ter Sake geleeverd bier ten dienste Van De Brandspuiters f 50-10-'' (collectie: GAH, Stadsrekeningen, inv. 437, rekening 92, 2 december 1759)

Aan de Wed: Overzee vijftig Car
 guld: en tien Str: tersaake ge
 leeverd bier ten dienste Van
 De Brandspuiters
 Ord^{ie} D: 2 Dito — Digt 50 — 10 — ''

Het zullen vergelijkbare lootjes zijn geweest als de exemplaren die tegenwoordig in het museum van Workum liggen. Daar hebben ze alleen een B en een W als merkteken, maar geen nummer zoals in Harlingen. Terwijl in Workum dus lootjes werden uitgedeeld, werden ze in Harlingen juist ingenomen bij brand. Maar een bezwaar zal zijn geweest dat ze vaak zoekraakten doordat ze zo klein waren. Dat kan van de volgende, wel bewaard gebleven serie niet gezegd worden.

Harlingen type 1

Tien jaar na de eerste lootjes, op 29 juni 1759, schrijven de brandmeesters: 'Geel koperen penningen tot lootjes aan het spuitvolk, aan eene zijde het stadswapen met nummer van de persoon, bij ons op de rolle geboekt, andere zijde eene persomp met 't nummer der spuit. 't Volk ze verliezende betalen f1-00-00'. Ze werden feestelijk uitgereikt op 2 augustus. 'Verder aan 't volks afgesproken bij de Wed. Jan Hendriks een ton tien guldens bier'. De kosten voor de 72 exemplaren bedroegen 11 stuiver per stuk. Maar het waren dan ook zeer bewerkelijke tweezijdige penningen. Het lijkt een groot bedrag, maar dit was nog altijd lager dan de f50-10-'' die weduwe Overzee in december van dat jaar in rekening bracht voor geleverd bier.³

Van deze penningen zijn er in het Hannemahuis nog 32 aanwezig, plus één waar een sleutel aanhangt. Ook het Fries Museum heeft drie exemplaren en er zijn vier stuks aangetroffen in veilingcatalogi; samen dus 40 stuks. De diameter is circa 45 mm en ze wegen ongeveer 23-29 gram. De rekening ervan is gevonden in het rekeningenboek van Harlingen.⁴ Het lijken wat weinig penningen: 72 stuks voor vijf spuiten. Er zouden zeker 100 stuks geweest moeten zijn. Mogelijk zijn er later nog wat bijgemaakt. Ook de verdeling van de 33 in het Hannemahuis aanwezige exemplaren over de spuiten is heel ongelijk: een (reserve exemplaar?) is blanco, spuit 1: 2 stuks (inclusief het exemplaar aan de sleutel van het brandspuithuisje), spuit 2: 9 stuks, spuit 3: 7 stuks, spuit 4: 11 stuks en spuit 5: 3 stuks. De andere zeven zijn van de spuiten 2, 3 (2 stuks), 4 (2 stuks) en onleesbaar (2 stuks). De maker Hendrik Reins Brouwer (1704-1769) was op 30 maart 1747 meester goudsmid en daarnaast van 1751 tot 1769 vroedsman. Uit het keurloonboekje blijkt, dat hij schenkborden, kandelaars, tabaks-

Harlingen, brandspuitpenning met het hoogste persoonsnummer. 1759 (collectie: Fries Museum Leeuwarden, inv. N13329)

Harlingen, 33 koperen brandspuitpenningen. 1759 (collectie: GHH, inv. 000189)

komforen, tabaksdozen, zoutvaatjes, roomkommen, suiker- en peperstrooiers, vorken en lepels vervaardigde; er zijn nog steeds werkstukken van hem te vinden in het Hannemahuis.

In het museum bevinden zich verder nog acht penningen waarop ook de functiebenaming wordt vermeld. Drie tonen het opschrift trompethouder (= pijpvoerder, hij bediende de spuit) en twee ondertrompethouder. Ook zijn er twee met BRAND / MEESTER in een lauwerkrans. Een penning toont een afbeelding van een ladder met G en H (Grote kerk Harlingen?) aan weerszijden. Het zou het onderscheidingsteken kunnen zijn van de persoon die verantwoordelijk is voor de aanvoer van die ladder bij de brand. Ze kunnen ook van later tijd zijn.

De trompethouder was een betaalde functie in Harlingen. In 1756 werd Abel Dirks daartoe aangesteld bij spuit 2 tegen f5 per jaar. Hij zal dus vrijgesteld zijn van het inleveren en terughalen van zijn penning en een eigen penning zichtbaar hebben gedragen. Op 30 juni 1781 werd een tweede (onder)trompethouder bij iedere spuit aangesteld. In het archief bevindt zich een briefje uit 1825 met de namen van de brandmeester en die van twee trompethouders en 20 namen van spuitgasten van spuit 3. Tot zolang heeft die functie dus in ieder geval bestaan.

Overzicht van de brandspuitpenningen in de collectie van het Hannemahuis waarop de functie wordt vermeld

inv.	voorzijde	keerzijde	diameter
006570	blanco	blanco	53 mm
00096a	gemeente Harlingen	brandmeester lauwerkrans	38 mm
00096b	gemeente Harlingen	brandmeester lauwerkrans	38 mm
000220	G ladder H	blanco	52 mm
000221	penning spuit 1 aan sleutel	zie 1759	45 mm
000211	ondertrompethouder	N 2	41 mm
000211	ondertrompethouder aan kettinkje	N°5	41 mm
000211	trompethouder	No 4	41 mm
000211	trompethouder	blanco	41 mm
000211	trompethouder	blanco, gepoetst	41 mm

Harlingen, Brandspuitpenningen waarop de functie wordt vermeld: Brandmeester, G-H en ondertrompethouder (GHH, inv. 000096a, inv. 000220 en inv. 000211)

De brandspuitpenningen en het uitdeelzakje van de brandmeester van spuit 2 (collectie GHH, inv. 006565)

Harlingen type 2

In 1781 volgde een nieuwe serie brandspuitpenningen. De brandmeesters noteerden: '1781, 15 januari: bij ieder spuit aangeschaft 40 s[tuks] extra lootjes (geelkoper) om af te geven aan hen welke bij brand diensten doen'. Voor vier spuiten zijn dat dus 160 penningen. Maar nu werden ze niet ingeleverd bij brand maar juist uitgegeven aan degenen die kwamen helpen met blussen. In de collectie van het Hannemahuis in Harlingen bevinden zich 176 verschillende gegraveerde penningen met op de voorzijde het spuitnummer 1 tot en met 6 en op de keerzijde het volgnummer. Ze ogen allemaal een beetje verschillend. De diameter is 29 - 32 mm, het gewicht ongeveer 9,4 gram. Ze zijn in medailleslag gemaakt.

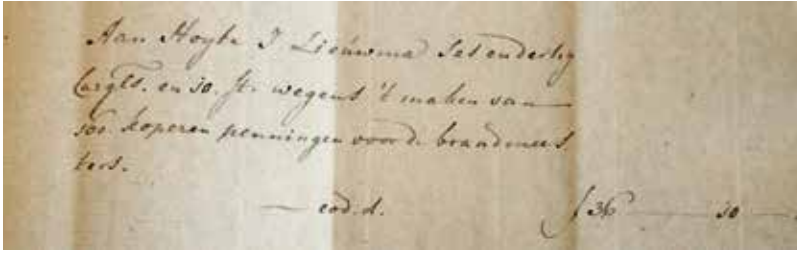
Het hoge aantal voor spuit 6 doet vermoeden dat die spuit toen nieuw in bedrijf kwam. Als het aantal penningen per spuit van 40 op 80 is gebracht waren er dus al 5 x 40 oude aanwezig.

Harlingen, brandspuitpenning Spuit 6 No 80. Het hoogste volgnummer

spuit	aantal	volgnr.	inv.
1	35	1 t/m 40	006567
2	21	1 t/m 20	006565
3	19	21 t/m 40	006566
4	19	21 t/m 40	006564
5	11	9 t/m 37	006568
6	71	5 t/m 80	006569
som	176		

Aantallen van de tweede serie brandspuitpenningen

Aan Hoyte J Lieuwma ses en dertig Car gls. en 10 st. wegens 't maken van 160 koperen penningen voor de brandmeesters (stadsarchief Harlingen, inv. 0439, Stadsrekeningen 1781)

Links: Hoyte Jans Lieuwma, *Zilveren lepel ter herdenking van de Slag bij de Doggersbank op 5 augustus 1781* (collectie GHH, inv. 005003) Rechts: Hoyte Jans Lieuwma, *Zilveren roomkannetje. Circa 1780* (collectie GHH, inv. 000978)

Dat kunnen ook de penningen van 1759 zijn die in gebruik bleven. En ook de persoonsnummers geven aanleiding tot veel gedachten. Ook hier is de maker bekend. Er is één exemplaar aanwezig in het Fries Museum (inventarisnummer N14251): Spuit 5 No 3. Door dit onderzoek is die thuisgebracht.

Op 14 januari 1781 leverde de Harlinger zilversmid Hoyte Jans Lieuwma aan de president-brandmeester van Harlingen 160 gegraveerde koperen brandspuitpenningen voor f 36-10-0, ruim 4½ stuiver per stuk. Het staat op verschillende plaatsen in het archief genoteerd.⁵ Deze levering doet denken aan de levering in 1739 in 's-Hertogenbosch waar zilversmid Theodoor van Berckel ook gegraveerde brandspuitpenningen produceerde. Het gebruik van de penningen in Harlingen loopt door tot ver in de negentiende eeuw. In het brandreglement van 1827 is nog steeds sprake van het uitdelen van penningen door de brandmeester bij brand.

De bij dit artikel afgebeelde lepel is gemaakt door zilversmid Hoyte Jans Lieuwma en memoreert kapitein Willem Livius van Bourcius, die het fregatschip *De Eensgezindheid* commandeerde. Op de achterzijde van de bak de inscriptie: "Ter Gedagtenis van sLands Oorlogschip de Eengezindh. Gecomant. door Captein W=L=V=B= P=S=

1781" met een voorstelling van een driemaster met een vlag (driekleur) op het achterdek. Op de achterzijde van de steel het meesterteken JHL = Hoyte Jans Lieuwma (1740-voor 1811).

Conclusies

In Harlingen zijn zeker driemaal penningen voor spuitgasten van de brandspuit in gebruik genomen:

- * de tinnen genummerde penninkjes van 1749 (nu niet meer te vinden maar in het archief beschreven) die moesten worden ingeleverd bij aankomst,
- * de bekende grote geelkoperen exemplaren (gemaakt door goudsmid Hendrik Brouwer in 1759) die op dezelfde wijze functioneerden met uitzondering van de brandmeester en de trompethouder die hun legitimatiepenning bij zich hielden, en
- * de geelkoperen penningen met spuitnummer en volgnummer (gemaakt door goudsmid Hoyte Jans Lieuwma in 1781) die werden uitgedeeld bij brand.

Het is de eerste maal dat twee makers van brandspuitpenningen in een plaats tevoorschijn zijn gekomen. ○

Met dank aan conservator Jeannette Tigchelaar van Gemeentemuseum Het Hannemahuis en aan Jeanine Otten, beheerder van het stadsarchief Harlingen, voor hun grote en enthousiaste inzet bij dit onderzoek.

Noten

1. Gemeentearchief Harlingen (GAH), Oud Archief Harlingen, Archief Brandmeesters, inv. 4236.
2. GAH, Inventaris stadsbestuur, Stadsrekeningen, inv. 408, 14 mei 1730, onder Romling nummer 45.
3. GAH, Stadsrekeningen, inv. 437, rekening 92, 2 december 1759.
4. GAH, Inventaris stadsbestuur, Stadsrekeningen, inv. 437, nummer 108.
5. GAH, Oud Archief Harlingen, Archief Brandmeesters, inv. 4223, laatste blad 29 december 1781, ingekomen rekeningen.